

I denne norgeshistorien er det hovedlinjene i utviklingen som står i sentrum. Særlig perioden etter den andre verdenskrigen er gitt en bred plass. Den politiske historien spiller en mindre rolle enn i tidligere framstillinger. Til gjengjeld blir historien i stor grad sett «nedenfra», vanlige menneskers dagligliv står sentralt i boka. I samsvar med nye tendenser innenfor historieforskningen er mennesker og situasjoner skildret slik at ungdom i dag lettere kan identifisere seg med dem.

RORE LINNE ERIKSEN · TERJE HALVORSEN
NUT EINAR ERIKSEN

Fortid og samtid 2

NORSK HISTORIE ETTER 1850

inne presis kl. 11, ellers så gikk man på gata, heitte det. Æ var aldri på nån ting. Men så var det en kveld han Erling var i byen. Så sku vi gå å se «Jeppe på Berget», og da var æ jo ikkje presis kl. 11 inne. Æ ville gå, men «sett deg ned», sier han Erling. Så fulgte han meg tel porten. Da satt gamla oppe i gangvinduet og såg når æ kom, men døra var låst. Æ hadde ikkje nøkkel. Så gikk eg inn bakveien. Så kom ho imot meg. Så spør ho meg: «Vet du ka klokka er?» «Ja, det vet æ meget godt,» sa æ, «men takk Dokker tel at æ kom. Dokker vesste at han Erling var i byen, men vi var på ei forestilling, og den var ikkje slutt før kl. ½ 12. Og no kommer æ direkte derifra. Han fulgte meg tel porten, det såg Dokker,» sa æ. Da sa ho ikkje nåkka. Maan var under sånn streng kontroll at det kan æ ikkje fortelle.»

«Korssen foregikk klesvaskinga?

Vi vaska på brett. Det var å varme vatn og ha oppi en stamp og vaske på brett. Også var det å koke kvitklær i ei gryta, måtte fyre under, det var jo ikkje elektrisk varme nedi kjellarn. Også var det å skølle. Her i byen var det jo lettvtint for det var jo innlagt vatn, så man skølte no i stampa. Så det blei jo ikkje så kaldt som da man tjente på landet.»

SPØRSMÅL OG ARBEIDSOPPGAVER

- Gi en oppsummering av hovedtrekkene ved krisen i mellomkrigstida, og diskuter hvordan den ble opplevd av de forskjellige klasser og samfunnsgrupper.
- Hva var de viktigste grunnene til den høye arbeidsløsheten i mellomkrigstida? Var det noen særtrekk ved arbeidsløsheten i Norge?
- Hvilke forandringer og omstillinger fant sted innenfor industrien i 1920- og 30-åra?
- På hvilken måte ble landsbygda særlig hardt rammet av den økonomiske krisen i mellomkrigstida?
- Hva kan grunnene være til at kvinnene ofte blir presset først ut av arbeidslivet når det

«Kvert et plagg sku strykes. Det var ikkje nåkka strykefrie klær da. Æ tenke på de store lakenan. Vi brukte sånne kvite lerretslaken bestandig. Men så hadde dæm ei klerulla på gården, så vi var no av og tel og rulla på den. Og stiving av overskjorten, det var det verste æ vesste, og dæm sku være akkurat passe stiv, det var no kraven og mansjettan. Sånn laken skifta man jo kver fredag.»

«Vesst vi hadde vært så ulykkelig å organisere oss, det var jo begynt å komme på tale. Det var jo et stort opprør. Arbeiderforeningen starta jo da og folk organiserte seg. Men hadde vi hushjelpe begynt å organisere oss, hadde vi blitt sparka ut med en gang. Vi har ikkje komme inn i en heim. Æ vet ikkje om du har hørt om ho Gitta Jønsson, det var jo ho som begynte å starte det der. Og det var jo nån hushjelpe som meldte seg inn i Arbeiderpartiet da. Dæm hadde demonstrasjonsmøta, 1. mai f.eks., store tala på Folkets Hus. Og det var jo ho som var sjefen da. Men vi torte vel aldri å gå på sånne møta, langt mindre å høre på dæm, langt mindre organisere oss. Det har bare blitt opprør. Vi har ikkje fått jobb.»

blir økonomisk nedgang, slik som i 1920- og 30-åra?

- Hva lå bak dannelsen av Quislings «Nasjonal Samling», og hvorfor fikk partiet så liten innflytelse i norsk politikk før 1940?
- Hvordan kan det forklares at arbeider- og fagbevegelsen i 1930-åra ble mer opptatt av reformer og samarbeid innenfor det bestående samfunnssystemet?
- Med hvilken rett kan det sies at 1935 – med «kriseforlik» og hovedavtale mellom LO og NAF – er et vendepunkt i norsk historie?
- Hvilke trekk ved politikken etter 1935 peker fram mot etterkrigstida?

Fem år under tysk okkupasjon

Norge i stormaktsspillet

Det tyske angrepet på Norge i april 1940 kom uventet på de politiske myndighetene. Landet hadde hatt fred i mer enn hundre år, og det var sterk tro på at Norge fortsatt kunne holde seg nøytralt ved et militært stormaktsoppgjør. I de økonomiske kriseåra hadde det vært uvilje mot å bruke store summer til militærapparatet, og fredstanken og troen på Folkeforbundet var sterk. Fra 1937 hadde det vært en viss økning i forsvarsbudsjettet, og noen mindre tilleggsbevilgninger kom til fram mot 1940. Men dette var ikke nok til å bygge opp et sterkt forsvar, og både militært og politisk var Norge dårlig forberedt da tyske skip, fly og tropestyrker inntok de viktigste byene den 9. april.

Utbruddet av den andre verdenskrigen i september 1939 hadde raskt brakt Norden inn i spenningsfeltet. I november samme år kom et sovjetisk angrep på Finland etter at finske myndigheter hadde avvist et sovjetisk krav om enkelte landområder. Både i Storbritannia og Frankrike var det planer om å bruke de skandinaviske landa som oppmarsjområde i en støtteaksjon for Finland, og samtidig sikre herredømmet over norske havner. Også etter fredsslutningen i mars 1940 var de allierte opptatt av tanken om å skaffe seg kontroll over Nordsjøen og norskekysten, ikke minst for å hindre at Narvik fortsatt skulle være utskipningshavn for krigsviktig malm på vei fra Sverige til Tyskland.

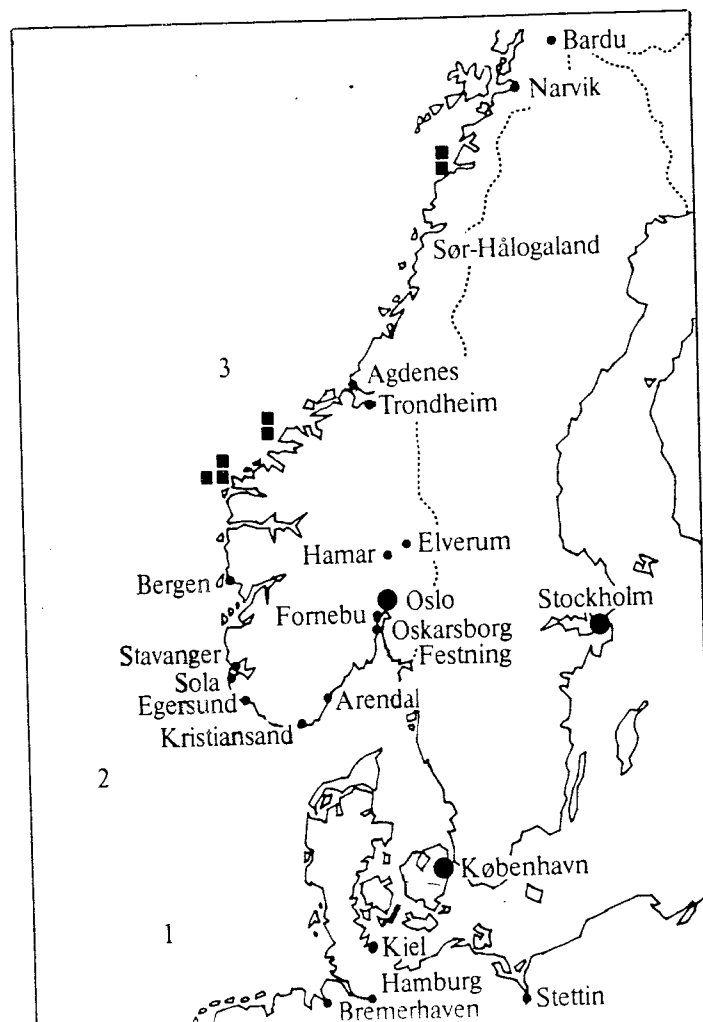
Det tyske angrepet

Like før 9. april la britiske skip ut miner i flere områder i Norskehavet, slik at tyske malmskip måtte gå ut i åpent hav hvor den britiske flåten var klar til å gripe inn. Regjeringen

7 · FEM ÅR UNDER TYSK OKKUPASJON

svarte med en skarp protest mot at Norges nøytralitet ble krenket. Da hadde det tyske angrepet mot Norge alt begynt. Det var særlig den tyske flåteledelsen som tidlig hadde ivret for et angrep mot Norge. Landet ville kunne gi baser for ubåter, være et utgangspunkt for videre framstøt mot Storbritannia, hindre blokade og samtidig muliggjøre en tysk maktutvidelse både økonomisk, militært og ideologisk («Lebensraum»).

Angrepet på Norge var lagt opp som en lynkrig, en dristig manøver med store fly- og marinestyrker. Det overrasket alle dem som hadde regnet med at den britiske flåten var så sterk at

Kartet viser hvordan det tyske angrepet på Norge ble foretatt 9. april 1940.

1) og 2) Kontakt med britiske fly.

3) Kontakt med britiske krigsskip.

■ Kumulererte minifelter.

7 · FEM ÅR UNDER TYSK OKKUPASJON

et sjøangrep mot Norge nærmest var utenkelig. Krigsskipet «Blücher» – med 1 000 tyskere om bord – ble senket utenfor Drøbak, og det gav myndighetene i Oslo et lite pusterom. Men både Bergen, Trondheim og Narvik ble raskt okkupert, og i løpet av 9. april ble Norge militært satt ut av spillet. De allierte styrker som ble satt inn til hjelp, var både små og utrente. Mot slutten av april vedtok England å trekke troppene tilbake fra Sør-Norge og Trøndelag. Narvik ble for en kort tid gjenerobret, men etter harde kamper ble de siste allierte styrkene trukket tilbake sist i mai. 7. juni reiste kong Håkon og den norske regjeringen til London, og tre dager etter var det militære nederlaget et faktum for hele landet. Norge var en av frontene i en verdensomspennende krig, og de allierte hadde foreløpig lidd nederlag.

Carl Joachim Hambro (1885–1964) stod i mellomkrigstida fram som Høyres forgrunnsfigur, og var særlig kjent som en stor taler. Han representerte partiet på Stortinget fra 1919 til 1957, og var i flere perioder partiformann. Hambro ble internasjonalt kjent gjennom sitt arbeid for Folkeforbundet, blant annet som forsamlingspresident i 1939 og i 1946. Han var også æresdoktor ved en rekke utenlandske universiteter. Som medlem av Stortingets presidentskap var han blant de politikere som klareste holdt stand mot tyske krav i de hektiske aprildagene i 1940. Etter krigen ble han oppfattet som en bremse på forsøkene på å få i stand en bredere borgerlig samling, og han viste liten forståelse for den nye velferdspolitikken. Hambro var en flittig bidragsyter til aviser og tidsskrifter, og utgav flere bøker om historiske og kulturelle emner.

Hva slags okkupasjonsstyre?

De første dagene etter 9. april var preget av usikkerhet og rådvillhet. Regjeringen, Stortinget og kongefamilien kom seg ut av hovedstaden. Under et møte på Elverum ble regjeringen gitt rett til å treffe alle nødvendige beslutninger på egen hånd til Stortinget kom sammen igjen («Elverumsfullmakten»). Den tyske sendemannen, Curt Bräuer, la fram en erklæring om at

Tyskland inntil videre hadde «overtatt beskyttelsen av Norge». De norske myndighetene ville ikke forhandle på et slikt grunnlag, ikke minst fordi det var et tysk krav at Vidkun Quisling skulle være statsminister. Han hadde allerede 9. april gjennom norsk radio utropt seg selv til statsminister. Dette medvirket til at forhandlinger om rask kapitulasjon og et innenlandsk okkupasjonsstyre – slik som det alt hadde kommet i stand i Danmark – ble helt umulig. Både kongen og regjeringen sa et klart nei til en slik løsning.

15. april ble det innsatt et norsk administrasjonsråd som skulle ha forvaltningen i de okkuperte områdene. Denne avgjørelsen ble truffet av de tyske myndighetene, men rådet ble formelt oppnevnt av Høyesterett. Fra tysk hold var det også et poeng at Quisling dermed ble skjøvet i bakgrunnen ettersom han var en upopulær person som styrket den norske motstandsviljen. Administrasjonsrådet hadde utgangspunkt i Høyesterett, embetsverk og personer innenfor næringslivet. Selv om Norge hadde en arbeiderpartiregjering, var verken den politiske eller faglige delen av arbeiderbevegelsen med i rådet. Et av målene var «å få hjulene til å gå» i de okkuperte områdene, slik at storindustri, bankvesen og næringsliv kunne fungere så problemfritt som mulig. Dette var også et mål som LO sluttet seg til ut fra ønsket om å trygge arbeidsplasser. Et utbredt håp om å bli kvitt Quisling lå også bak opprettelsen av Administrasjonsrådet, men regjeringen uttalte 17. april at det verken representerte folkeviljen eller hadde noe norsk rettsgrunnlag.

I den uklare politiske situasjonen sendte Hitler en personlig

Terboven og Quisling foran en avdeling av NS-«hæren», Hirden. De to stod aldri på god fot med hverandre, men måtte utad tolerere hverandre.

representant til Norge, og med tittelen *Reichskommissar* ble Josef Terboven den tyske maktghaveren i Norge helt fram til 1945. Han forsøkte i juni å få Stortinget til å avsette konge og regjering og i stedet opprette et riksråd med mange NS-medlemmer. På dette tidspunkt rådde det pessimisme i vide kretser. Det var bitterhet over «de alliertes» passivitet, regjeringen hadde dratt fra landet, og tyske tropper hadde marsjert inn i Frankrike. Stortingets presidentskap gikk med på å henstille til Kongen og Nygaardsvold-regjeringen å trekke seg, og det viste seg å være flertall for det samme blant stortingsrepresentantene. Men 25. september avbrøt Terboven forhandlingene og avsatte konge, regjering og Administrasjonsrådet. Det ble i stedet innsatt en «kommissarisk» regjering med medlemmer av Nasjonal Samling i de fleste postene. Finans-, handels- og forsyningsdepartementet ble ledet av borgerlige fagstatsråder utenom NS, fordi her var det viktig med personer med tillit i næringslivet. Alle andre politiske partier enn NS ble forbudt. Gjennom dette utspillet fra Terboven ble det enklere for de fleste å ta standpunkt til okkupasjonsstyret, og oppslutningen om motstandslinja ble større.

Quisling og NS

I 1942 ble Vidkun Quisling utnevnt til ministerpresident for en rein NS-regjering. Sammen med de tyske troppene (Wehrmacht) og Terbovens administrasjon (Rikskommissariat) ble NS en hjørnestein i okkupasjonsstyret. Det var aldri tvil om at det var Tyskland som hadde makten, og at Quisling bare var et talerør. NS fikk særlig til oppgave å lede den politiske og ideologiske «nyordningen», og satte i 1942 i verk en offensiv for å utbre nazismen i det norske samfunnet. Nå var også Sovjetunionen og Tyskland kommet i krig, og det ble erklært at kampen gjaldt «enten europeisk, nordisk kultur eller asiatisk bolsjevisme». Store kampanjer ble startet for å verve nordmenn til Tysklands krig på østfronten, og i alt reiste 7 000. Om lag 1 000 slike «frontkjempere» mistet livet.

I forhold til mellomkrigstida var det mange som nå sluttet seg til NS, både ut fra politiske synspunkter og tanken på personlig karriere. Mens NS hadde 7 000 medlemmer i 1940, steg tallet til over 40 000 i 1943. Det var nok enda flere som inntok en vaklende holdning, og som på folkemunne ble kalt «stripete». Mange ordførere gikk med på å fortsette i sine

stillinger, og 60 % av alle embetsmenn i politiet var NS-medlemmer. Størst tilslutning fikk NS på Østlandet, mens det nesten ikke var medlemmer i for eksempel Sogn og Fjordane. Partiet stod sterkest der det allerede hadde hatt en viss oppslutning midt i 1930-åra, slik som Oslo, Akershus, Bergen og Hordaland.

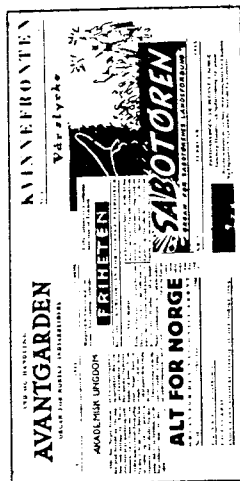
Holdningskamp mot nazismen

Forsøkene på å omforme det norske samfunnet i nazistisk retning ble møtt med sivil ulydighet og en aktiv holdningskamp i hjem, skole, kirke og frivillige organisasjoner. Mens Tyskland hadde lyktes i sin militære erobring og kunne utnytte den norske økonomien uten særlige problemer, ble den nazistiske propagandaen gjennom massemedier, organisasjoner og utdanningsvesen ingen suksess.

Høyesterett la ned sine verv allerede i 1940, og med bekjennelsesskriftet «Kirkens grunn» fra våren 1942 nektet både kirkens ledelse og lekmannsorganisasjonene å underordne seg nazistisk styring. Alle biskoper og 90 % av prestene la ned sine embeter. Det ble også satt i verk en idrettsstreik. Å lytte på nyheter fra den britiske kringkastingen, stensilere bulletiner og spre «illegale» aviser var noe mange kunne være med på, og ca. 30 000–40 000 deltok i dette motstandsarbeidet. Dette var viktig

Produksjon og spredning av illegale aviser var en motstandsform som engasjerte tusenvis av mennesker. Dette er et utsnitt av noen aviser som ble gitt ut av Norges kommunistiske parti.

Selv om det var forbudt å lytte til radio, var det mange som fikk sine nyheter fra de norske sendingene fra London. Ikke minst var kong Håkons taler en viktig inspirasjon for mange.

Slik ble den første sivile unntakstilstand i Norge kunngjort 10. september 1941. Samme dag ble Viggo Haaften og Rolf Wickstrøm stilt for standrett og dømt til døden.

fordi dagspressen var under tysk kontroll, og bare de aviser som i praksis godtok å være talerør for NS fikk fortsette uforstyrret. Fra 1941 var det bare NS-medlemmer som fikk lov til å ha radio. Protestaksjonene tok mange former: binders på jakkeslaget ble et symbol for norsk samhold, nisselua ble tegn på nasjonal holdning og vitser med brodd mot nazistene spredte seg raskt. NS-medlemmer ble frosset ut i mange miljøer, og myndighetene sendte derfor ut ordrer om hilseplikt overfor nazister i uniform.

I konflikt med organisasjonene

Som nevnt ble de politiske partiene, med unntak av NS, forbudt under okkupasjonen. Det neste steg var å forsøke å nazifisere de store organisasjonene, utpeke deres ledere og opprette et nasjonalt ting. I mai 1941 leverte mer enn førti organisasjoner en samlet protest til Terboven. Som straff ble mange oppløst, eller de fikk nazistiske kommissærer.

Til å begynne med forsøkte okkupasjonsmakten å unngå

FORFØJNING

Efterat kommunistiske og marxistiske elementer i fagforeningene og særlig innenfor deres ledelse de siste dager på forberedelse vis har forstyrret arbeidsfreden ved å forberede streikehandlinger, erklærer jeg for Oslo og Aker politidistrikt (Oslo, Aker, Asker og Bærum) med virkning fra 10. september 1941 kl. 5 og inntil videre

DEN CIVILE UNDTAGELSESTILSTAND

Oslo, den 10. september 1941.

Sign.: TERBOVEN

Reichskommissar für die besetzten norwegischen Gebiete

KUNNGJØRELSE:

Efterat Reichskommissar für die besetzten norwegischen Gebiete har erklært den civile undtagelsestilstand for Oslo og Aker politidistrikt (Oslo, Aker, Asker og Bærum) bestemmer jeg for dette område følgende:

- 1) Det er forbudt å forstyrre arbeidsfreden på nogensomhelst måte, samt opfordre til eller delta i streik.
- 2) Det er forbudt for den norske befolkning å ferdes ute mellom kl. 20 om kvelden og kl. 5 om morgenen.
- 3) Alle trafikkmidler med undtagelse av jernbanen skal innstille befordringen kl. 19.30.
- 4) Alle offentlige lokaler og restauranter skal stenge kl. 19. Salg eller servering av alkoholdrikkevarer er forbudt.
- 5) Alle tilstelninger med dans er forbudt.
- 6) Kinoer og teatre skal holdes stengt.
- 7) Det er forbudt å holde møter i lokaler eller friluftsmøter og danne grupper eller klubber på offentlige gater eller plasser.
- 8) Anvisninger fra representanter for de myndigheter som er ansvarlige for ro og sikkerhet må ubetinget følges. Motstand blir brutt med våbenmakt.

Den som setter sig imot disse forordninger blir stillet overfor standrett. Jeg opfordrer befolkningen til å bevare ro og orden og gjøre sitt daglige vante arbeid. Enhver som ønsker ro og orden har tilkaldt myndighetenes beskyttelse.

Oslo, den 10. september 1941.

DER HØHERE SS UND POLIZEIFÜHRER NORD

Sign.: REDISS

SS-GROUPENFÜHRER UND GENERALLEITNANT DER POLIZEI

7 · FEM ÅR UNDER TYSK OKKUPASJON

direkte sammenstøt med LO, men i september 1941 ble terroraksjoner satt inn mot fagbevegelsen. Under en omfattende streikeaksjon, som blant annet var rettet mot manglende melkeforsyninger, svarte tyskerne med å skyte klubbformannen Rolf Wickstrøm og LO-juristen Viggo Hansteen som gisler. En rekke av arbeiderbevegelsens fremste ledere ble sendt i tysk fangenskap, blant dem Einar Gerhardsen og Halvard Lange.

Denne motstanden fra organisasjonene ble grunnlaget for en mer samordnet ledelse av den sivile Hjemmefronten. Sentrale personer var her blant annet Paal Berg (Høyesterett), Gunnar Jahn (Norges Bank), Eivind Berggrav (kirken) og Einar Gerhardsen (arbeiderbevegelsen).

Et forsøk på å tvangsinnmelde alle lærere i et nazistisk Norges Lærersamband ble møtt med massiv protest i 1942, og hundrevis av lærere ble arrestert og sendt til Kirkenes. Det ble også kunngjort at all ungdom i 10–18-årsalderen skulle inn i NSs ungdomsfylking (NSUF). Kvinnegrupper tok initiativet til en bred motstand, og ideen kunne ikke settes ut i livet. For å skaffe arbeidskraft til krigsmakten ble det seinere gitt ordre om en arbeidstjeneste og mobilisering av flere årskull av unge menn. Hjemmefronten var på dette tidspunktet blitt bedre organisert med en sentral ledelse, og førte an i den aktive kampen mot slike tiltak. Mange rømte til skogs framfor å delta i tysk tvangsarbeid, og det var ikke minst fra disse gruppene at «gutta på skauen» ble rekruttert til de militære motstandsstyrkene mot slutten av krigen.

Militær motstand ute og hjemme

Under det tyske felttoget i 1940 ble det spontant dannet militære motstandsgrupper, og det var også de som ville fortsette kampen etter at militær kapitulasjon og politiske forhandlinger var den rådende linje. I samarbeid med den norske uteregjeringen i London ble det etter hvert organisert en militær organisasjon – MILORG. Hensikten var å forberede støtte innenfra i tilfelle av en alliert invasjon, og sikre makten for norske myndigheter ved en tysk tilbaketrekking. MILORG stod under alliert kommando, og styrkene nådde opp mot 50 000 rett før krigen sluttet.

Enkelte aktivistgrupper utenom MILORGs ledelse, i første rekke blant kommunister, var misnøye med at den militære

måte med geriljakrig og økonomisk sabotasje. Forholdet mellom Hjemmefrontledelsen (HL) og mer radikale kretser – som for eksempel Vestlandske Frihetsråd – kunne også være spent. I krigens siste år ble det satt i verk enkelte sabotasjetiltak som fikk stor betydning, blant annet sabotasjen mot tungtvannsanlegget på Rjukan.

I Storbritannia ble det bygd opp en norsk styrke som kunne settes inn under frigjøringen av Norge, og som var underlagt Det øverste allierte krigsråd. I Canada («Little Norway») fikk norske flystyrker opplæring. Det var også norske soldater og offiserer med i de allierte styrkenes militære operasjoner. London var dessuten sentrum for «utefronten», med regjeringen og kongen i spissen. Herfra kom også mange nyheter og viktige taler over radio. Når myndighetene i London kunne vareta norske interesser og utføre mange av en regjerings naturlige oppgaver, skyldtes dette ikke minst inntektene fra handelsflåten. Den var ved krigsutbruddet på nær 5 millioner tonn, og ble organisert i ett selskap – NORTRASHIP. I løpet av krigen ble halvparten av flåten senket, og 3 600 sjøfolk mistet livet. Sammen med gullet fra Norges Bank gjorde skipsfartsfortjeningen det mulig å betale norske styrker, dekke utgiftene for flyktninger i utlandet og nedbetale norsk statsgjeld. Det største norske flyktningsamfunnet var i Sverige, med 50 000 nordmenn på det meste. Av dem var ca. 15 000 polititropper som hadde militære oppgaver.

Krigsøkonomi for tyske behov

Selv om det var militære og strategiske hensyn som i hovedsak lå bak den tyske okkupasjonen, var det også planer om hvordan norsk økonomi skulle tilpasses tyske interesser. Hitler-Tysklands rustningsindustri trengte råvarer, og Norge ble på mange måter sett på som et koloniområde. Molybdengruva ved Knaben var nærmest uerstattelig for krigsindustrien, og det var stor etterspørsel etter mangan, ferrokrom, svovelkis og kopper. Det var også storstilte planer om å utnytte den billige vannkraften til energikrevende industri, men det ble ikke bygd så mye ny industri utover aluminiumsverket i Årdal. Fra tysk side ble det også lagt stor vekt på å sikre seg fisk fra Norge, ikke minst til bruk som krigsproviant. Bergverk, smelteverk og elektrokjemisk industri ble tilpasset «den økonomiske nyordningen», og det var god fortieneste å hente for deler av

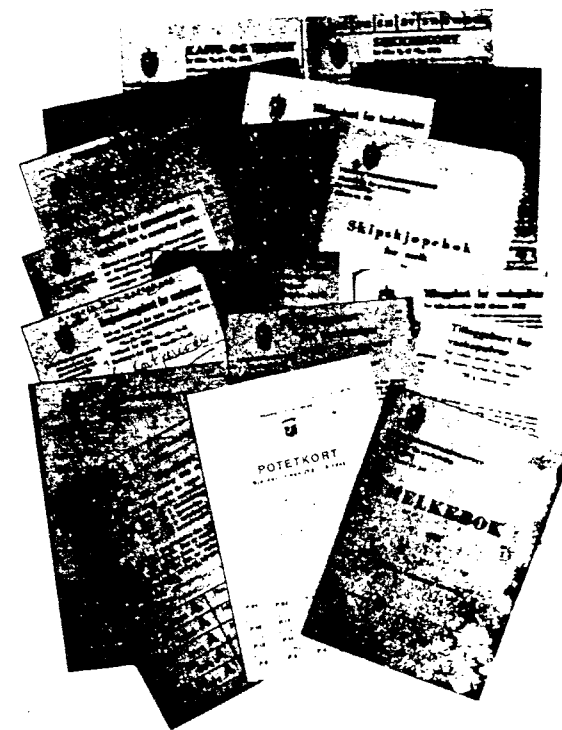
norsk industri. Før det første krigsåret var omme, ble 70 % av all norsk eksport levert til Tyskland.

Både bygge-, anleggs- og trevareindustrien fikk et stort oppsving etter 9. april. På to år ble virksomheten i disse næringene fordoblet, og nye firmaer slo seg opp med leveranser til bygging av brakker og militære anlegg («brakkebaroner»). Samferdselsnettene ble også forbedret, blant annet ble Nordlandsbanen forlenget, og Sørlandsbanen ble ført videre fra Kristiansand til Stavanger. Men som helhet er det ingen tvil om at det tyske okkupasjonsstyret betydde en økonomisk byrde for Norge. Mye av det som ble bygd ut, tjente bare militære formål («Festung Norwegen»), og mye av det vanlige produksjonsutstyret ble nedslitt. Halvparten av handelsflåten var senket. I tillegg kom de materielle skadene ved raseringen av Nord-Norge (se s. 141). En stor del av det som ble produsert, gikk dessuten direkte med til å forsyne de tyske okkupasjonsstyrkene med mat og andre varer. På det meste var det 430 000 tyske soldater i landet. Det tyske okkupasjonsstyret skaffet seg penger fra Norges Bank, og etter hvert gikk seddelpressene raskt for å skaffe nye midler.

Dagligliv og levekår

På samme tid som norsk økonomi som helhet ble fattigere, betydde krigen også at 1920- og 1930-åras massearbeidsløshet forsvant. I perioder jobbet mer enn 100 000 på tyske bygge- og anleggsplasser. De som hadde stått svakest før krigen, oppnådde en viss utjamning i forhold til andre samfunnsgrupper. Det gjaldt særlig bønder, fiskere, skogs- og landarbeidere. Det var bedre priser på deres varer, og de hadde større muligheter til å skaffe seg mat og brensel til eget forbruk. Mange bønder kunne nå kvitte seg med gjelda si. Men denne utjamningen mellom by og land kom mest i stand ved at forholdene ble verre i byene. Fagbevegelsens lønnskamp var forbudt helt fra sommeren 1940, samtidig som prisene steg gjennom hele krigen. Særlig ble klær, brensel og matvarer dyrere og vanskelige å få tak i. Det var derfor en klar nedgang i reallønna for arbeidstakerne. Dagliglivet ble mest slitsomt for arbeiderfamilier som verken kunne dyrke mat eller skaffe penger til å handle på svartebørs. Knappheten på varer førte til at mange velstående heller ikke hadde den materielle velferd de var vant til,

Et utvalg av de rasjoneringskortene som fantes.

selv om krigsøkonomien ikke rokket ved makt- og eienomsforholdene i næringslivet.

«Var det ikke først og fremst husmødrene som i denne tiden var hverdagens helter, som førte en seig og utholdende kamp for å skaffe maten på bordet?» spør Randi Bratteli i *Norges Kulturhistorie*. «De trettende køene utenfor butikkene, omtanken og strevet med å utnytte de knappe rasjonene best mulig. Verst gikk det ut over dem som hadde hardt kroppsarbeid, selv om de fikk litt høyere rasjon. Og unge mennesker midt i oppveksten var sultne støtt. Alltid måtte man regne med å stå i kø, og svært ofte var varene utsolgt. Kjøpekort på poteter, mel, gryn, kaffeerstatning, bolledeig, sukkerkort, fettkort – 10 gram smør eller margarin på ett merke, såpekort.»

Dagliglivet under okkupasjonen kan ikke bare måles i kroner og kalorier. Selv om det store flertallet ikke deltok i eller var fysisk rammet av krigshandlingene, var angst og utrygghet en del av den daglige virkeligheten. Om kveldene var det mørkt: det var ingen lys i vinduer og ingen gatelykter. De som deltok i

7 · FEM ÅR UNDER TYSK OKKUPASJON

illegalt arbeid, stod i fare for å bli fengslet eller sendt i tysk fangenskap, og det var vanskelig å vite hvor grensa gikk. Det var mistenksomhet og angiveri. I alt satt 30 000–50 000 mennesker arrestert i kortere eller lengre tid, 8 000 ble sendt til fangeleirer i Tyskland og 336 ble henrettet. Mot slutten av krigen var det nærmere 50 000 norske flyktninger i Sverige. 760 jøder ble deportert til Tyskland og gasset i hjel, det var nærmere halvparten av de jødene som bodde i Norge.

Men samtidig var det også mer samhold, fellesskap, nærhet og nasjonalkjensle enn før. En forutsetning for dette var den tilnærmingen mellom samfunnssklassene som startet for alvor i 1930-åra, og som nå ble forsterket og ført videre inn i etterkrigstida.

Frigjøring og rettsoppgjør

Det militære sluttoppgjøret i Norge var et resultat av den fullstendige tyske kapitulasjon i maidagene 1945. Frigjøringen kunne derfor foregå på en fredelig og ordnet måte. På dette

Kongefamilien ble ønsket velkommen tilbake til hjemlandet etter at krigen var slutt.

7 · FEM ÅR UNDER TYSK OKKUPASJON

tidspunktet var Finnmark og deler av Nord-Troms allerede blitt befridd. Frigjøringen av Finnmark skjedde høsten 1944 da tyske tropper ble tvunget sørover av sovjetiske styrker. Ved tilbaketrekkingen brukte tyskerne «den brente jords taktikk». Hus ble brent, veier og bruer sprengt, båter ble senket. Tusenvis av mennesker ble drevet sørover, og de materielle tap og menneskelige lidelser var store. Mange rømte også unna tilbaketrekkingen og opplevde en virkelig fimbulvinter i huler og gammer.

Nord-Norge var blitt særlig hardt rammet. Av 20 000 hus som ble ødelagt under krigen, lå 12 000 i Troms og Finnmark. Både Vardø, Narvik og Bodø var blant de byene som ble mest krigsherjet, men også andre kystbyer var utbombete ruinhauger: Molde, Åndalsnes, Kristiansund, Steinkjer og Namsos.

Sett under ett slapp Norge heldigere fra krigshandlingene enn de fleste andre okkuperte land. Polen mistet for eksempel 17 % av befolkningen, mens 10 000 nordmenn – det vil si 0,3 % – ble drept. Tyskland hadde også lagt konsentrasjons- og tvangsarbeiderleirer for sovjetiske og jugoslaviske krigsfanger til Norge, og her var tapene store. I 1942 ble nær 2 000 serbere drept, enten ved sult, utmattelse eller mord.

Det var et omfattende rettsoppgjør mot NS-medlemmer

Vadsø var en av de byer som var blitt mest systematisk ødelagt da de tyske troppene ble tvunget ut av Nord-Norge. Desto større var gleden 17. mai 1945.

etter krigen, enda det var begrenset sammenliknet med Frankrike, Italia og Øst-Europa. 92 000 nordmenn ble gransket; det var nær 10 % av alle voksne innbyggere. 12 tyskere og 25 nordmenn, deriblant Vidkun Quisling, fikk dødsstraff. 18 000 ble dømt til fengselsstraffer for landssvik, ofte kombinert med bøter og tap av borgerretten. 28 000 ble bare bøtelagt. Rettsoppgjøret tok flere år, og dommene ble noe mildere etter hvert. Rettsoppgjøret har vært en del omstridt. Fra radikalt hold er det særlig kritisert at myndighetene grep så forsiktig inn mot økonomisk landssvik, og at de som hadde tjent stort på krigen (krigsprofitørene), slapp lett unna. Andre har hevdet at det ikke var så lett å vite hva som var en «nasjonal handling», og at en del NS-folk ønsket å fremme norske interesser overfor det tyske okkupasjonsstyret.

De andre nordiske land under krigen

Som Norge ble også Danmark utsatt for tysk angrep 9. april 1940, men okkupasjonshistorien fulgte ikke helt det norske mønsteret. Da det første dagen ble klart at Danmark ikke kunne holde ut militært overfor sin nabostat, ble alle former for motstand øyeblikkelig innstilt. Det ble i stedet dannet en bred *samlingsregjering*, og slik ble danske nazister holdt borte fra samfunnsstyret. Når tyskerne i de første krigsåra godtok en slik løsning, var det ikke minst fordi de uhindret kunne få oppfylt målene sine: å bruke Danmark som et ledd i militærstrategien og sørge for forsyninger av danske varer.

De som ikke var enig i en slik «samarbeidspolitik», førte en mer aktiv motstandskamp. Den ble organisert i Danmarks Frihetsråd, og sammenliknet med Norge var det særlig en aktiv sabotasjevirksomhet. Tyske anlegg ble ødelagt, og store demonstrasjoner og streiker tiltok i omfang. Tyskerne svarte med systematisk terror, og også i Danmark gikk det særlig hardt ut over jødene. Høsten 1943 overtok Tyskland så all makt i landet fram til kapitulasjonen.

Sverige ble ikke trukket direkte inn i den andre verdenskrigen. Tyskland presset hardt på for å gjøre bruk av det svenske landområdet i krigføringen. Så tidlig som under det tyske felttoget i Nord-Norge fikk tyske tropper forsyninger gjennom Sverige. Siden fikk Tyskland også tillatelse til å frakte store troppestyrker med tog til Norge. Det ble også ført tyske styrker fra Norge og over til Finland. Den svenske regjeringen

mente at den ikke hadde noe valg, og at alternativet kanskje ville bli en tysk okkupasjon. Det var heller ikke så få i Sverige, ikke minst blant konservative og offiserer, som hadde sine sympatier på tysk side.

I Finland endte det sovjetiske angrepet med at det i mars 1940 måtte avstås områder i den østlige delen av landet til Sovjetunionen. Nesten en halv million finlendinger ble dermed uten hjem og arbeidsplasser. Men Finlands stilling var fortsatt utsatt, ikke minst etter at krigen ble utvidet til Skandinavia. I august 1940 inngikk den finske regjeringen en avtale som bandt landet militært og politisk til Tyskland. Dette passet godt i Hitlers planer om å forberede et angrep på Sovjetunionen. På denne måten sikret Tyskland seg også retten til å frakte tropper gjennom Finland til Nord-Norge. Da Tyskland angrep Sovjetunionen i 1941, ble resultatet en ny sovjetisk-finsk krig. Denne gangen varte krigshandlingene i tre år, og mer enn 60 000 finlendinger mistet livet. Ved den endelige fredsslutningen i 1947 måtte Finland gi fra seg Petsamo-området i tillegg til det som gikk tapt i 1940. Det ble også inngått en samarbeidspakt som har pålagt Finland visse utenrikspolitiske begrensninger etter krigen.

KILDER

Det daglige brød

Folk var opptatt av de daglige trivialiteter på en helt annen måte enn vi er i dag. Å skaffe brukbar mat ble for mange en kunst. Det gjaldt f.eks. å skaffe seg en liten lapp å dyrke poteter på, det gjaldt å fiske det en var god for. Både ved vannene i marka og langs indre Oslofjord, til og med opp til havnebassenget, stod folk og fiska. Det gjaldt å bli kjent med en bonde.

Ekteparet Kristensen klarte det. Etter hvert ble det rutine å sykle til Hadeland fra Grünerløkka. Noe god mat måtte de jo ha. For en flaske brennevin fikk de to kilo hvete. Penger var lite verd på den tida. Nei, håndfaste varer i bytte mot andre varer. Grønnsåpe for eksempel. Men fem kilo av denne fine varen som man ble rein og nesten luktet godt av, kunne man få for en flaske brennevin. Å kjenne seg god og rein var nemlig ingen selvsagt ting. B-såpa, som ryktene fortalte

var laget av menneskefett, følte mange seg bare mer skitten av. Det var lange køer på de kommunale badene, enda lengre enn før krigen.

Matauken tok mange former. Etter at okkupantene hadde klort seg fast og lot folk forstå at de hadde tenkt å bli en stund, startet folk sin egen okkupasjon – av bærfeltene i skauen. Firmaer arrangerte rett som det var bilturer for sine ansatte ut til de dype skoger. Formål: plukke tyttebær. Og det var ikke noen vanlige hyggeturer. Nei, for på bilene, oftest store lastebiler, satt folk så tett som rogn. I de siste krigsåra kastet NSB seg inn i bærekspedisjonene og stilte kuvogner til disposisjon.

Fra Ivar Sekne: «Oslo fra 1918 til vår egen tid» i *Trekk fra Oslos historie*, Oslo, Gylden-dal, 1981, s. 124.

SPØRSMÅL OG ARBEIDSOPPGAVER

- Hvorfor ble Norge trukket inn i stormakts-politikken og den andre verdenskrigen? Er det tenkelig at det tyske angrepet kunne ha vært avverget?
- Hvordan var det tyske okkupasjonsstyret bygd opp fra 1940 og utover?
- Hva betyr det at den norske motstandskam-pen i første rekke var en «holdningskamp»? Forsøk å finne opplysninger som viser hvordan motviljen mot det tyske styret kunne vises i hverdagen.
- I hvilken utstrekning ble det ført en militær motstandskamp og en aktiv sabotasjepoli-tikk mot tyskerne? På hvilken måte kunne Norge yte bidrag til den allierte krig-føringen?
- Gi eksempler på hvordan økonomien i Nor-ge ble tilpasset de tyske interessene.
- Forsøk å finne ut mer om dagliglivet under krigen, for eksempel ved å samle inn stoff fra slektninger eller naboer.
- Hvilke argumenter kan brukes for og imot en sterk straffereaksjon overfor forskjellige former for landssvik under krigen?
- På hvilken måte ble de andre nordiske land berørt av krigen?

Økonomi og dagligliv i etterkrigssamfunnet

Mot velstandssamfunnet

Hva er det viktigste nye trekk ved tida etter 1945? Hva slags endringer har betydd mest for folk flest? Det er gjerne slike spørsmål som blir stilt når det skal gis en oversikt over en helt ny tidsepoke.

De fleste historikere som har skrevet om etterkrigstida, har lagt vekt på hurtigere forandringer og på økonomisk vekst og materielle goder. Det er blitt slutt på mellomkrigstidas masse-fattigdom, og sosiale reformer har gitt større trygghet. Norge har vært med på å nyte fordelene av den økonomiske opp-gangen i hele den industrialiserte verden. Det gjaldt særlig i de

Einar mintes de harde tret-tidra.